

Woensdag 2 februari 2022

TivoliVredenburg – Hertz – 20.00 uur

CALEFAX

FANTASTISCHE MUZIEK

Oliver Boekhoorn hobo

Bart de Kater klarinet

Raaf Hekkema saxofoon

Jelte Althuis basklarinet

Alban Wesly fagot

Johann Sebastian Bach 1685 - 1750

Fantasia und Fuge in c klein, BWV 537

(arrangement Jelte Althuis)

Claude Debussy 1862 - 1918

Première Rhapsodie (1910)

(arrangement Raaf Hekkema)

Franz Schubert 1797 - 1928

Fantasia in f, opus 103

(arrangement Raaf Hekkema)

pauze

Daniël Bjarnason *1979

Burletta (2015)

Henry Purcell 1659 - 1695

Three Fantazias

(arr. Raaf Hekkema)

Fantazia Four

Fantazia Five

Fantazia upon one note

Manuel de Falla 1876 - 1946

Fantasia Bætica

(arrangement Raaf Hekkema)

De Fantasie, een fantastisch genre

Toen ik de wervend bedoelde titel *Fantastische Muziek* verzon voor dit programma, had ik niet kunnen bevroeden dat de inhoud van dit programma, muzikale fantasieën, op een lemma in *Grove's Dictionary of Music* kon rekenen van maar liefst twaalf pagina's! Vanaf de zestiende eeuw is *fantasie* een aanduiding voor een instrumentaal muziekstuk dat vrij is van vormprincipes en gestoeld is op improvisatie. In de loop van een aantal eeuwen wordt dit genre in verschillende landen en tijden voorzien van vele benamingen die alle zo'n beetje hetzelfde beschrijven: *fancy*, *recercada* of *ricercar*, *capriccio*, *preambel* of *preambolo*, *tento* of *tiento*, *voluntary*. Het werd een vehikel voor het muzikale vakmanschap en inventiviteit van een componist. Om die reden was er ook vaak sprake van muziek met artistieke vormen van melodische imitatie, wat later leidde tot het genre van de fugatische/contrapuntische muziek. Hiervan vormt Purcells omvangrijke collectie *Fantazia's* een voorbeeld. Een ander subgenre werd de rapsodie, waaraan altijd volksmuziek ten grondslag lag. De Falla's *Fantasia Bætica* had bijvoorbeeld ook *Rapsodia Bætica* kunnen heten, ook al zijn de melodieën door Falla zelf verzonnen. Voor componisten uit de Romantiek vormde de *fantasie* een welkome uitweg uit de inmiddels zeer geformaliseerde wereld van de pianosonate.

Virtuoos passagewerk bij Bach

Bij Bach was een *Fantasia* daadwerkelijk een muziekstuk met veel vrijen vaak virtuoos passagewerk dat een contrast vormde met de veelal erop volgende strak vormgegeven fuga. Later gebruikte Bach steeds vaker het tweeluik prelude & fuga als standaard, zoals in zijn *Wohltemperierte Klavier*. Bachs *Fantasia's* ontstonden voornamelijk in zijn vroege en middenperiode, toen hij als componist in dienst was in Weimar en Köthen, waar vooral instrumentale muziek van hem verlangd werd. Ze dragen vaak nog de stempel van de indrukken die hij opgedaan had als jongeling toen hij een 400 kilometer lange voetreis maakte naar Lübeck om zijn grote idool Dieterich Buxtehude te zien en horen spelen. Buxtehude was op dat moment een van de laatste beoefenaars van de *Stylus Phantasticus*.

Meesterproef voor klarinet-examens

Een echte rapsodie mag in dit programma, gewijd aan de vrije vorm, niet ontbreken. Claude Debussy was in 1910 lid van de 'conseil supérieure' van het Parijse conservatorium, en schreef in die hoedanigheid de *Première Rhapsodie* als meesterproef voor de klarinet-examens. Zelf beschouwde hij deze *Rhapsodie* als een van zijn meest geslaagde werken, zo blijkt uit zijn correspondentie met zijn uitgever Durand. Hij maakt er dan ook hetzelfde jaar nog een orkestversie van, die sindsdien vele successen kende. In deze nieuwe versie voor rietkwintet (2021) van Jelte Althuis is de klarinetpartij intact gebleven.

Schuberts pikante modulatie

De overbekende romantische componist Franz Schubert heeft nog weinig bij Calefax op de lessenaars gestaan; het is gebleven bij een poging tot het uitvoeren van het eerste deel van diens monumentale strijkkwintet. Schuberts *fantasie in f* (oorspronkelijk voor piano vierhandig) is een van diens meest geliefde stukken. Hij had het dan ook opgedragen aan zijn voormalige leerlinge Caroline Esterházy, op wie hij hartstochtelijk verliefd was. Schubert werd in dat laatste jaar van zijn leven geplaagd door syfilis, wat in die tijd een trage en pijnlijke route naar de dood betekende en wat de dramatische toon van het werk mag verklaren. Nochtans vond hij dit werk kennelijk belangrijk genoeg om het voor te bereiden op publicatie, een eer die niet al zijn werken ten deel viel. Het lijkt evident dat Schubert voor dit werk inspiratie putte uit Mozarts Fantasie KV 608, eveneens in f klein, met daarin dezelfde pikante modulatie van f klein naar het harmonisch verafgelegen fis klein. Dat stuk, oorspronkelijk voor mechanisch uurwerk, circuleerde in Schuberts tijd als pianoduet. Een andere verwantschap is te vinden in het langzame deel uit Nicoló Paganini's Tweede Violconcert, dat Schubert kort ervoor door Paganini zelf in Wenen had horen vertolken op een van diens concerttours door Europa. In dat deel had Schubert, zo vertelde hij aan een vriend, 'een engel horen zingen'. Dit effect trachtte hij te evenaren in het *Largo*-gedeelte van de fantasie, waar hij het gemarkeerde ritme waarmee het opent verderop laat vergezellen door een soortgelijk engelachtig 'gezag', inclusief quasi-glissando's, een imitatie van de vioolglissandi van Paganini.

Pianobewerking zonder piano

Ondanks zijn nog relatief jonge leeftijd heeft Daniël Bjarnason al een enorme staat van dienst. Hij schreef werken voor grote orkesten als Los Angeles Philharmonic, New York Philharmonic en Toronto Symphony Orchestra - om er maar een paar te noemen. Naast zijn werkzaamheden als klassiek pianist, dirigent en componist is hij ook te horen op poppodia met musici als Sigur Rós, Brian Eno, Efterklang en Ben Frost. Hij maakt deel uit van een groep jonge componisten die de grenzen tussen verschillende muziekgenres niet erkennen, The Bedroom Community, tevens naamgever van het platenlabel waarop Bjarnason drie soloalbums heeft uitgebracht: *Processions* (2010), *Solaris* (2011) and *Over Light Earth* (2013). Zijn in opdracht van Calefax geschreven werk *Burletta* is bedoeld als toevoeging aan Calefax' rijke repertoire van pianobewerkingen, alleen dan van een werk dat in de pianoversie nog niet bestaat! Het is aan de piano tot stand gekomen. Het vormt qua energie de tegenhanger van een eerder werk dat hij schreef voor Calefax en het Nederlands Kamerkoor: *Ek ken die Nag*, dat, conform het gedicht van de Zuid-Afrikaanse dichteres Elisabeth Eybers waarop het is gebaseerd, zeer melancholiek van aard is. *Burletta* is snel en licht. Om te spelen en om mee te spelen.

Hoogtepunt in de Engelse consortmuziek

De 21-jarige Henry Purcell schreef in de zomer van 1680 een serie *Fantazias* (of *fancies*) die wordt gezien als een hoogtepunt in de Engelse consortmuziek (in de regel voor viola da gamba's). Deze meesterwerkjes waren lang vergeten, maar werden in de twintigste eeuw herontdekt. De tonsoorten van de *Fantazias* blijven door modulaties en talrijke chromatische passages vaak onbestemd, zelfs in de *Fantazia upon one note*, waarin gedurende het hele stuk de C te horen is. De jonge Purcell was op 21-jarige leeftijd overigens absoluut geen beginner. Hij groeide op met muziek; zijn jonggestorven vader was zanger van de *Chapel Royal* (het koninklijk koor). Daar werd Henry op tienjarige leeftijd toegelaten en kreeg zangles en instrumentale lessen. Toen hij achttien werd, kreeg hij de titel 'Composer for the violins' en twee jaar later volgde hij John Blow op als organist van de Westminster Abbey. Ook Purcell stierf jong: in november 1695 weigerde zijn vrouw hem toegang tot zijn huis na een kroegentocht. Hij bracht de nacht door op straat, werd ziek en stierf kort daarop.

Falla's parade van flamenco-thema's

Van Manuel de Falla wordt beweerd dat hij een zeer vroom en wat wereldvreemd persoon was. Pas op de gevorderde leeftijd van 31, in 1907, reisde hij naar Parijs om daar enige jaren te studeren, op kosten van de Spaanse koning Alfonso XIII. Kennelijk werd daar zijn talent onderkend, want hij kreeg er toegang tot de groten der aarde: Paul Dukas, Claude Debussy, Maurice Ravel, Isaac Albéniz, de Russische impresario Sergej Diaghilev en Igor Stravinsky. Ook leerde hij de legendarische pianist Arthur Rubinstein kennen, die hem om een pianowerk vroeg. De *Fantasia Bætica* uit 1919 (Falla woonde inmiddels, gevlucht voor het oorlogsgeweld, weer in Spanje) is geïnspireerd door de muziek uit zijn jeugd: de flamenco. In zijn grootste eendelige pianowerk presenteert hij een parade van thema's, met daarin de kenmerkende klanken van percussie, gitaar en de typerende, dramatische wijze van zingen, de *cante jondo*. Intussen sluit het werk ook naadloos aan bij de virtuoze pianistiek waarvan Rubinstein een van de laatste vertegenwoordigers was. Rubinstein bracht de *Fantasia Bætica* in 1920 in première, speelde het vervolgens nog een enkele keer om het daarna van zijn repertoire af te voeren. Hij vond het te lang.

Raaf Hekkema

Alles weten over Calefax? Meld je dan aan voor de Calefax Nieuwsbrief, of word Vriend van Calefax, dan zit je altijd vooraan, bij wijze van spreken. Als Vriend bouw je mee aan de verrijking en vernieuwing van het muzikale landschap. Je draagt bij aan een van Calefax' belangrijkste missies: het uitbreiden van het repertoire voor rietkwintet en dit net zo'n vanzelfsprekend genre laten worden als het strijkkwartet.